

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia ad Didacticam Litterarum Polonarum et Language Polonae Partinentia (2019)

ISSN 2083-0909

DOI 10.24917/20820909.10.27

Maria Stachoń

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

ORCID: 0000-0001-8304-7231

Patriotyzm w teorii, literaturze, edukacji i doświadczeniu

Refleksje nad zagadnieniem tożsamości narodowej, patriotyzmu i wychowania patriotycznego mają niepodważalnie ugruntowaną pozycję w dyskursie naukowym i społecznym. Od wielu lat zainteresowani tematem stawiają pytania uniwersalne, m.in. o potrzebę i rolę (budowania) tożsamości narodowej, a także o kształt patriotyzmu współczesnego człowieka. Problematyka miejsca i funkcji, a także kierunków projektowania i sposobów manifestowania postaw patriotycznych przez (nie tylko) młodych ludzi jest obszarem dociekań znawców wielu dyscyplin naukowych. Przedstawione tu zagadnienia bezsprzecznie więc wymagają inter- i transdyscyplinarnego namysłu, tym bardziej na uwagę zasługuje publikacja *Powrót do ojczyzny? Patriotyzm wobec nowych czasów. Kontynuacje i poszukiwania*¹, wchodząca w skład serii wydawniczej *Monografie Instytutu Nauki o Polityce*, wydana w 2017 roku, pod redakcją Cezarego Smuniewskiego oraz Pawła Sporka. Opracowanie jest podzielone na cztery, ściśle ze sobą powiązane, części problemowe. W każdej z nich znawcy, reprezentujący rozmaite dyscypliny naukowe, omawiają zagadnienie patriotyzmu, szczególnie w kontekście szans oraz zagrożeń współczesnego świata.

Część pierwszą, zatytułowaną *Patriotyzm w myśli. Na gruncie teorii* otwiera artykuł Cezarego Smuniewskiego pt. *Ku identyfikacji współczesnej drogi miłośnika ojczyzny. Z badań nad tożsamością i patriotyzmem w tworzeniu bezpieczeństwa narodowego Polski*. Badacz podejmuje interesującą refleksję na temat związku poczucia tożsamości narodowej i postaw patriotycznych z budowaniem bezpieczeństwa narodowego. Słusznie dowodzi, że właśnie w patriotyzmie doszukiwać się można nieuświadomionego i świadomego manifestowania tożsamości narodowej, która jest zasadniczą składową budowania bezpieczeństwa państwa we wszystkich jego sferach. Podkreśla rolę kultury i pamięci w refleksji nad tożsamością, a tradycję trafnie nazywa „ożywiającą duszą” patriotyzmu. Dostrzega on jednak niebezpieczeństwa tego ostatniego, który u swych podstaw nie jest wspierany tożsamością, wyrastającą z kultury ściśle powiązanej z religią. Uważa bowiem, że jej brak stwarza

1 *Powrót do ojczyzny? Patriotyzm wobec nowych czasów. Kontynuacje i poszukiwania*, red. C. Smuniewski, P. Sporek, Warszawa 2017, ss. 438.

przezeń dla szerzenia się pogardy wobec innych, a w efekcie – niszczących ideologii. Autor słusznie wskazuje na potrzebę klarownego oddzielenia patriotyzmu od nacjonalizmu jako istotnego dla współczesnej społeczności zadania. Z kolei Marta Szymańska w tekście zatytułowanym *Patriotyzm – rozumienie pojęcia na gruncie polskim. Próba rekonesansu* dokonuje szerokiego, konkretnego i klarownego przeglądu sposobów pojmowania patriotyzmu na podstawie definicji słownikowych tego pojęcia. Szczególną wartością tekstu Szymańskiej jest jego empiryczne sprofilowanie. Autorka bowiem teoretyczne rozważania, a w dalszej części – konkluzje popiera rozsądnymi wnioskami z badań opinii społecznej. Warto jednak zaznaczyć, że chociaż zauważa ona niejednorodność w definiowaniu pojęcia patriotyzmu w dyskursie społecznym, to jednak celnie wskazuje na swoistego rodzaju tendencje do akcentowania lokalności w jego rozumieniu. Opisując proces krystalizowania się semantyki słowa *patriotyzm* na poziomie dyskursu naukowego i społecznego pojmowania, zaznacza rolę wydarzeń historycznych, sytuacji politycznej, gospodarczej, społecznej danego narodu w kształtowaniu wzorców postaw patriotycznych i form ich wyrazu. Celem postawionym przez Konrada Majkę w opracowaniu *Nacjonalizm kosmopolityczny* było opisanie relacji (różnic, podobieństw i zależności) między nacjonalizmem (postawą) a patriotyzmem (uczuciem). Cenne jest to, że po zaprezentowaniu teoretycznych rozważań, Majka odważnie stawia zasadnicze dla omawianego studium pytanie: „czy patriota może być nacjonalistą, a nacjonalista patriotą?” (s. 76). Konkludując, jasno i celnie stwierdza, że „wartości patriotyczne mogą być wkomponowane w światopogląd narodowy i *vice versa*” (s. 76), jednak te dwie analizowane postawy stają się czasem wobec siebie antagonistyczne, choć oczywiście nie jest to regułą. Mimo świadomości, że w założeniu tekst miał mieć charakter teoretyczny, to warto refleksje badacza uzupełnić o wnioski wyciągnięte na podstawie badań empirycznych. Byłoby to szczególnie ważne i cenne np. wtedy, gdy autor, na podstawie refleksji teoretycznej stawia tezę, że „współcześnie dominujące pojmowanie ojczyzny w ramach narodowej wspólnoty stanowi dziedzictwo nacjonalizmów” (s. 83). Filozoficzne i aksjologiczne podstawy oraz założenia współczesnego patriotyzmu kosmopolitycznego określa i eksplikuje Marcin Mazurek (*Patriotyzm kosmopolityczny*). Interesujące, ale i budzące niepokój są refleksje badacza na temat roli, jaką pełni tradycja w cywilizacji zachodu. Stanowi ona bowiem swoistego rodzaju „obyczajowy i okazjonalny skansen życia społecznego” (s. 106). Znaczący zdaje sobie sprawę, że tak postrzegana tradycja nie może stanowić fundamentu dla życia społecznego, m.in. w jego gospodarczym oraz prawnym i politycznym wymiarze. Pojmowana w ramach tomizmu konserwatywnego teoria osoby jako bytu relacyjnego staje się punktem wyjścia dla Lecha Szyndlera w artykule *Antropologiczne aspekty patriotyzmu (formuła tomizmu konsekwentnego w ujęciu prof. Mieczysława Gogacza)*. Po dość długim i skomplikowanym, acz przejrzystym wywodzie, badacz dochodzi do interesującego wniosku – dowodzi, że „patriotyzm można określić [...] jako troskę o mądrość innych ludzi” (s. 130).

W drugiej części monografii autorzy dokonują interpretacji literackich reprezentacji motywu patriotyzmu. Paweł Sporek (*Rzadko na moich wargach... Jana Kasprowicza jako głos sprzeciwu wobec profanacji idei patriotycznej i afirmacja umiłowania rodzimego kraju*) pochyła się nad twórczością Jana Kasprowicza.

Skrzętnie i interesująco realizuje swój cel, którym jest literaturoznawcza analiza utworu *Rzadko na moich wargach...* Dąży do eksploracji kreowanego przez Kasprówicza obrazu patriotyzmu, który, zdaniem autora „wyrasta właśnie z umiłowania i szacunku do Polski” (s. 145). Sporek słusznie nakłania czytelnika do refleksji nad sposobem wyrażania przez pisarza miłości do ojczyzny – nieskażonym pustą deklaratywnością czy teatralnością. Taką oto formę patriotyzmu badacz proponuje czytać jako „przywiązanie do kraju, do tego, co polskie ale również jako szacunek dla przeszłości, mądrą refleksję nad celowością i cyklicznością dziejów” (s. 149). Z kolei Karolina Zakrzewska (*Stanisława Wyspiańskiego metafizyka narodu*), wpisując się w nurt kerygmaticznej interpretacji dzieła literackiego, interesująco i rzetelnie analizuje metafizyczne uwarunkowania patriotyzmu w wybranych dramatach wybitnego polskiego pisarza i malarza. Badaczka celnie zakłada, że zamiarem Wyspiańskiego

było ukazanie Polakom „naznaczonym” romantyczną wizją mesjanizmu narodowego, że odrodzenie i powrót do ojczyzny wiedzie przez skruchę, pokorę i odbudowę więzi opartych na swoistej moralno-dziejowej wspólnotce losu (s. 169)

Trafnie tym samym konstatuje, że aplikując założenia i przyjmując w interpretacji perspektywę antropologii chrześcijańskiej, *Kłótwę i Sędziów* można odczytywać jako kerygmaty. Małgorzata Gajak-Toczek w tekście *Bonifacy Miązek – w poszukiwaniu ojczyznie domu. Liryczne zapiski współczesnego wygnańca* wzięła na literaturoznawczy warsztat twórczość Bonifacego Miązka. Kompetentnie analizuje wybrane wiersze poety z tomu *Wirtdarze sandomierscy* ze względu na wpisane weń wyrazy manifestowania miłości do ojczyzny z perspektywy emigranta. Autorka odwołuje się do faktów z życia twórcy, jednak nie czyni z perspektywy emigracyjnej kryterium interpretacyjnego. Znawczyni ma bowiem świadomość nieugruntowanej jeszcze pozycji tej perspektywy na płaszczyźnie metodologii literaturoznawczych. Cenne jest wskazanie badaczki na problematykę poetyckiej twórczości Miązka, która stać się może, według niej, inspiracją dla współczesnej edukacji. Szkoda, że poza wyrażeniem rekomendacji dla czerpania z twórczości poety w szkole, autorka nie skupiła się mocniej na edukacji i nie pokazała, w jaki sposób można by wykorzystać dorobek literacki Miązka na lekcjach języka polskiego.

Kolejna, trzecia już część publikacji *Patriotyzm w edukacji. W stronę wychowania* kieruje myśli autorów, a także czytelników ku zagadnieniu patriotyzmu w przestrzeni szkolnej oraz w wychowaniu. Otwiera ją niezwykle interesujący i wartościowy artykuł Iwony Morawskiej pt. *Blaski i cienie edukacji polonistycznej*. Zajmuje się ona problemem ważkim dla zagadnienia wychowania patriotycznego na gruncie edukacyjnym. Badaczka podejmuje się trudnego zadania analizy i opisu dokumentów oświatowych. Dokonuje tym samym prezentacji wyników krytycznej analizy wybranych programów, podręczników do języka polskiego dla wszystkich etapów szkół oraz publikacji metodycznych, pod kątem obecności w nich treści patriotycznych oraz sposobu projektowania refleksji na temat patriotyzmu. Nie od dzisiaj przecież wiadomo, że kwestie związane z budowaniem tożsamości narodowej i kształtowaniem postaw patriotycznych wpisane są

w cele edukacji polonistycznej². Na uwagę zasługuje klarowny sposób prezentowania przez autorkę spostrzeżeń na temat „jasnych” i „ciemnych” stron wychowania patriotycznego. Wartość merytoryczna przedstawianych tu refleksji i konkluzji Morawskiej jest wysoka. Tym samym stanowią one ważny głos w toczącej się dyskusji na temat potrzeby, roli i kształtu wychowania patriotycznego nie tylko w ramach edukacji polonistycznej. Także Leszek Jazownik podejmuje refleksję *O wychowaniu patriotycznym we współczesnej szkole*. Znamca omawia ważne zagadnienie ojkofobii – postawy, przejawiającej się niechęcią do wspólnoty m.in. narodowej, która wyraża się poprzez np. deprecjonowanie patriotyzmu³, usuwanie symboliki narodowej z rozmaitych dokumentów, obniżanie rangi i wartości uroczystości państwowych. W efekcie badacz trafnie określa następstwa takiej postawy dla edukacji szkolnej. W ostatniej części opracowania prezentuje interesującą koncepcję wychowania patriotycznego, które ma być wychowaniem narodowym i państwowym, ku obywatelskości. Konkludując, Jazownik wytycza opisywanemu wychowaniu zadania, którymi są nieocenione m.in. kształcenie umiejętności krytycznego spojrzenia i analizy rzeczywistości przez uczniów oraz poszukiwania kierunków budowania wspólnoty narodowej. Również Dorota Karkut rozpatruje omawiane zagadnienie w perspektywie edukacyjnej, postrzega ona *Patriotyzm* jako *zawsze ważny i aktualny temat lekcji języka polskiego i historii*. Badaczka opisuje w tekście wyniki analizy książek szkolnych do gimnazjum od strony obecności treści sygnalizowanych w tytule (szkoda, że poddała badaniu tylko po jednym podręczniku z języka polskiego, historii, wiedzy o społeczeństwie). Karkut przedstawia też interesujące konkluzje poparte badaniami empirycznymi, które dotyczą opinii nauczycieli polonistów na temat wychowania patriotycznego. Mogą one być ważne w dyskursie edukacyjnym, ponieważ to nauczyciel projektuje spotkania uczniów z patriotyzmem, od niego zależą zarówno kierunek refleksji, jak i sposób obcowania z tym zagadnieniem.

Rzetelnej analizie koncepcji *To lubię!* w kontekście problematyki poruszanej w recenzowanej monografii dokonuje Maria Sienko. Kompetentnie i w interesujący sposób eksplikuje założenia projektu wychowawczego, przyświecającego twórcom wspomnianej koncepcji. Autorka nie pomija kwestii aplikowania przez nich idei antropocentryczno-kulturowego modelu kształcenia. Trzeba się z nią zgodzić, kiedy w zaproponowanym przez autorów koncepcji *To lubię!* sposobie mówienia o człowieku, jego miejscu i roli, trafnie dopatruje się szans na rozwijanie uczniowskiej refleksyjności i samodzielności. Te ostatnie bowiem bez wątpienia wspierają budowanie własnej tożsamości i wpływają na jej kształt. Konkludując, autorka słusznie

2 Zob. np. A. Borowski, *Tożsamość polska i jej wielokulturowość jako problem edukacji polonistycznej*, [w:] *Polonistyka w przebudowie. Literaturoznawstwo – wiedza o języku – wiedza o kulturze*, red. M. Czermińska i in., t. II, Kraków 2005, s. 172–186. B. Myrdzik, *O kształtowaniu tożsamości narodowej w procesie edukacji polonistycznej. Refleksje i kontrowersje*, [w:] *W trosce o dobrą edukację. Prace dedykowane Profesor Jadwidze Kowalikowej z okazji 40-lecia pracy naukowej*, Kraków 2009, s. 353–366.

3 Leszek Jazownik wskazuje w tym miejscu np. na projekt zakładający budowę „Stanów Zjednoczonych Europy jako superpaństwa, rządzonego przez «wysokich komisarzy» (co oznacza w praktyce zarzucenie koncepcji «Europy Ojczyzn» na rzecz wizji «Europy bez ojczyzn»)", s. 219.

wyraża aprobatę dla czerpania z omawianej koncepcji, która stać się może inspiracją dla nauczycieli zatroskanych o swoich uczniów i ich przyszłość. Zofia Budrewicz w interesującym artykule *Patriotyzm w polonistycznej edukacji międzykulturowej* prezentuje rozważania nad patriotyzmem w kontekście polonistycznej edukacji międzykulturowej. Badaczka dostrzega coraz mocniej widoczne w społeczeństwie niepokojące zjawiska, np. obłudnego pojmowania dumy narodowej czy niechęci wobec innych kultur, które w przestrzeni społecznej często naiwnie nazywane są formami wyrazu patriotyzmu. Autorka, świadomie wychodząc naprzeciw wyzwaniom współczesnego świata, słusznie wskazuje na potrzebę kształtowania postaw patriotycznych, którym przyświeca duch poszanowania wspólnoty i jednostki, ściśle związany z budowaniem poszanowania Innego. Tym samym trafnie zauważa, że lektura tekstów literackich zmierzać winna ku refleksji nad sobą i Innym. Chodzi bowiem o to, by myślenie o swoim w kontekście obcego stawało się czynnikiem do rozwoju człowieczeństwa i odpowiedzialności wobec siebie i Drugiego. Kolejny tekst, dotyczący zagadnienia patriotyzmu w wychowaniu i kształceniu, jest autorstwa Henryka Gradkowskiego (*Jak czytano, a jak czytać dzisiaj romantyków w szkole?*). Znanca relacjonuje wnioski z badań nad kierunkami czytania utworów romantycznych, na podstawie analizy wybranych programów i podręczników do kształcenia literackiego, od XX-lecia międzywojennego do współczesności. Szczególnie interesujących informacji dostarczają jednak wnioski z badań empirycznych przeprowadzonych przez Gradkowskiego na temat wiedzy uczniów o twórczości Mickiewicza. Jak się okazuje, dla przeważającej części respondentów utworem najbliższym jest *Pan Tadeusz*. Szczególną wartością artykułu jest to, że wyniki skłoniły literaturoznawcę do zaproponowania w ostatniej części opracowania innowacyjnego, tym samym ciekawego szkicu humorystycznej interpretacji *Pana Tadeusza*.

Ostatnią część monografii, zatytułowaną *Patriotyzm w doświadczeniu. Oblicza codzienności*, otwiera artykuł Janusza Królikowskiego. W tekście *Funkcja „polityczna” Kościoła w służbie ojczyzny* snuje interesującą refleksję nad relacyjnością państwa i kościoła. Stawia trafne pytanie o zadania tego ostatniego w funkcjonowaniu wspólnoty, jaką jest naród. Słusznie zakłada, że ma on pełnić misję moralną, która jest wyznacznikiem demokracji, a zaangażowanie chrześcijan, poprzez „ożywienie tkanki etycznej” (s. 341) może mieć oczyszczający wpływ na życie społeczne i polityczne. Oddziaływanie kultury fizycznej na kształtowanie postaw patriotycznych i tworzenie bezpieczeństwa narodowego dostrzega Iwona Urych (*Od kultury fizycznej do patriotyzmu i od patriotyzmu do kultury fizycznej. O kształtowaniu postaw w tworzeniu bezpieczeństwa narodowego*). Relacje między wspomnianymi obszarami omawia badaczka m.in. w aspekcie zagadnień terminologicznych, wzorów kultury fizycznej oraz jej wartości. Przekonująco udowadnia, że patriotyzm może być formowany także w przestrzeni kultury fizycznej. Szczególną więc wartością tekstu jest to, że otwiera na nowy sposób myślenia o kształtowaniu postaw patriotycznych, także w edukacji, tym samym wskazuje na interesującą ścieżką projektowania wychowania patriotycznego. Jolanta Fiszbak w *„Chorobie” nie tylko Sopliców – o patriotyzmie i polskim umiłowaniu wolności współczesnej młodzieży* zarysowuje problematykę dostrzeganą przez nią (po roku 1989) zabiegów pewnych środowisk, które wpływają na postrzeganie przez Polaków własnej ojczyzny.

Autorka pochyła się nad zainteresowaniem młodych ludzi historią najnowszą Polski i dostrzega u nich potrzebę do „tradycyjnego pojmowania patriotyzmu”, które ma być odpowiedzią na naciski i próbę narzucenia zaprojektowanego przez określone grupy społeczne spojrzenia na Polskę i Polaków. Ponieważ badaczka formułuje refleksje, opierając się na swoich przemyśleniach, ciekawym ich uzupełnieniem byłyby wyniki badań empirycznych, np. z prac Hanny Świdry-Ziemby⁴. Na potrzebę prowadzenia badań empirycznych dotyczących postrzegania patriotyzmu pośród młodzieży częściowo odpowiadają ustalenia Katarzyny Grudzińskiej. Przedstawia ona wnioski z badań przeprowadzonych wśród licealistów z klas o profilu wojskowym. Bardzo interesujące wyniki, przytaczane przez autorkę, powinny jednak niepokoić. Jednym z najważniejszych przejawów patriotyzmu, zdaniem respondentów, jest uczestnictwo w marszach narodowościowych, a bardzo istotną składową, kształtującą tożsamość narodową, okazuje się niechęć do obcych. Przerażenie budzą wyniki dotyczące stosunku do imigrantów. Aż 27 uczniów wskazało na pogardę, 26 nienawiść, 24 obojętność, 22 agresję. Co prawda 15 uczniów odczuwa współczucie, jednak żaden z respondentów nie czuje sympatii. Badaczka więc słusznie zauważa potrzebę wyznaczenia nowych zadań szkole. Inspiracją dla osób projektujących szkolne spotkania z patriotyzmem, powinien stać się w tym przypadku głos Zofii Budrewicz na temat patriotyzmu w polonistycznej edukacji międzykulturowej. Tekstem zamykającym omawianą część i cały tom jest artykuł (*Dziedzictwo przyrodnicze a patriotyzm – na przykładzie parków narodowych*) Anny Kulczyk-Dynowskiej. Badaczka ukazuje w nim interdyscyplinarne podejście i proponuje kompetentną, a także interesującą refleksję nad związkiem i relacyjnością dziedzictwa przyrodniczego z patriotyzmem.

Recenzowana monografia jest istotnym głosem w interdyscyplinarnym dyskursie o tożsamości narodowej i patriotyzmie. Stanowi cenne źródło poznania nadrzędnego zagadnienia, osadzonego w wielu kontekstach m.in: filozoficznych, edukacyjnych, literackich, historycznych. Zaproszeni do publikacji znawcy, reprezentujący nie tylko zróżnicowane ośrodki badawcze, ale przede wszystkim, w kilku przypadkach, zasadniczo różne poglądy, nie narzucają konkretnych rozwiązań myślenia o tożsamości narodowej czy patriotyzmie, a także formie ich manifestowania. Nakreślają ewentualne ścieżki dalszych poszukiwań sposobu kształtowania postaw patriotycznych i wyrażania troski Polaków o ojczyznę na wszystkich płaszczyznach jej funkcjonowania. Różne podejście autorów do sygnalizowanego w tytule książki zagadnienia stanowi więc o szczególnej wartości tej publikacji, która może być interesującą lekturą dla wszystkich zatroskanych o rodzinę i dom, szkołę, region – małą i dużą ojczyznę, Europę i cywilizację.

4 H. Świdra-Ziemba, *Młodzi w nowym świecie*, Kraków 2005.